Kraków, nakładem Dra Bolesława Lutostańskiego.
W Drukarni Uniwersyteckiéj — pod zarządem Ignacego Stelcla 1875:

Program opisów topograficzno-lekarskich.

Opis topograficzno-lekarski pewnéj miejscowości (osady, miasta, miasteczka, wsi) ma obejmować następujące działy:

1. Historya lekarska i dzieje przebytych epidemii.
2. Opis higieniczno-lekarski miejscowości w obecnym jéj stanie.
3. Atmosfera.
4. Żywność i woda do picia.
5. Utrzymanie porządku, czystości i bezpieczeństwa.
6. Ludność i jéj ruch.
7. Choroby panujące i śmiertelność.
8. Służba zdrowia i urządzenia higieny publicznéj.

Dział pierwszy.

Historya lekarska i dzieje przebytych epidemii.

I. Rys historyczny. Założenie osady. Czas osiedlenia. Pierwotne położenie. Kształt pierwotny i ośrodki około których osada powstawała. Rozszerzanie się osady i zmiana pierwotnego miejsca.

II. Pierwotny stan ziemi, gruntu i wód. Podnoszenie się i zapadanie gruntu. Dawniejsza uprawa gruntu. Zasadzanie drzew lub wycinanie tychże. Karczowanie lasów Bagna. Zmiany koryta wód bieżących. Świadectwa historyczne i uwagi lekarskie odnoszące się do tych szczegółów.

III. Dawniejsze urządzenia. Drogi publiczne. Stan dróg. Szerokość ulic. Bruki. Cmentarze. Zbiorniki nieczystości. Oczyszczanie miast. Oświetlanie i t. d.

IV. Ludność. Początek tejże. Mieszkańcy miejscowi i przybysze. Mięszanie się. Liczba mieszkańców i ruch ludności w rozmaitych okresach czasu.

V. Klimat. Wiadomości klimatologiczne z czasów ubiegłych. Czy dają się wykryć zmiany w klimacie? Porównanie klimatu dawnego z obecnym. Wpływ robót publicznych.

VI. Choroby i epidemie. Poszukiwania historyczne nad początkiem, częstością i natężeniem chorób pojedynczych (wypadkowych, sporadycznych) i namiejscowych (endemicznych). Epidemie przebyte i ich opis. Porównanie dawniejszéj chorobliwości (patologii miejscowéj) z chorobliwością obecną. Wykazanie okoliczności przyrodzonych, przypadkowych, przemysłowych i społecznych (osuszenie błot, zakładanie fabryk, wytępienie lasów, zmiana w sposobie życia i zajęciach mieszkańców), które mogły wpłynąć na powstawanie lub znikanie chorób w ogóle, w szczególności endemicznych i epidemicznych.

Dział drugi.

Opis higieniczno-lekarski miejscowości w obecnym jéj stanie.

I. Położenie geograficzne. Granice i przestrzeń. Długość i szerokość geograficzna. Wzniesienie nad poziom morza. Dokładne oznaczenie granic i przestrzeni pewnéj miejscowości. Względne położenie do okolicznych osad.

II. Rys orograficzno-higieniczny. Kształt powierzchni pewnéj miejscowości (Rzeźba naziomu). Góry i wysokość takowych. Pagórki i wzgórza. Płaskowzgórza. Doliny, jary i niziny. Rozkład gór i dolin. Płaszczyzny, równiny, stepy. Konfiguracya i rozległość (perimetr) osady. Wielkość i kierunek rozszerzania się osady.

III. Roślinność, urodzajność i uprawa ziemi. Trawy, zioła, krzaki i drzewa. Wrzosowiska i lasy. Sposoby uprawiania i pielęgnowania roślin użytecznych. Wpływ ich na zdrowie ludzkie. Uszkodzenia od machin rolnicznych. Wyszczególnienie roślin służą-

cych za pokarm dla ludzi. lekarskich i jadowitych. Choroby jakim ulegają rośliny pokarmowe i wpływ takowych na zdrowie zwierząt i ludzi. Środki zaradcze.

IV. Świat zwierzęcy. Wyszczególnienie zwierząt używanych do pracy i na pokarm oraz szkodliwych dla człowieka. Choroby epizootyczne. Środki zaradcze używane przez lud przeciwko chorobom zwierząt. Skuteczność i niedostatki tych środków.

V. Rys geologiczno-higieniczny. Porządek geognostyczny wierzchnich warstw ziemi aż do powierzchni wody gruntowej, ich kierunek. Kierunek spadku wody. Mechaniczne i fizyczne własności gruntu. Dziurkowatość. Ciepłota. Stopień przenikliwości dla wody i powietrza. Wilgotność gruntu. Woda gruntowa. Gazy gruntowe. Skład chemiczny wierzchnich warstw ziemi. Części organiczne (zwłaszcza azotowe) i nieorganiczne.

Bagna i trzęsawiska. Ich wpływ na roślinność i zdrowie mieszkańców. Sztuczne nasypy. Zbiorowiska istot organicznych w gruncie dolin i jarów.

Osuszanie gruntu. Drenowanie. Zasadzanie roślin osuszających.

Pogłębienia. Wydrążenia podziemne naturalne (szpary, dziury, jaskinie, groty) i sztuczne (kopalnie). Powietrze w kopalniach). Minerały służące do użytku miejscowego i sposób ich użycia. (Materyały budowlane).

VI. Rys hydrologiczny. Wody bieżące (żywe). Zdroje mineralne. Źródła, potoki, rzeki i kanały otwarte. Kierunek i szybkość spadku. Własności fizyczne i chemiczne wód bieżących. Rozlewy, czas i rozległość rozlewu Najwyższy i najniższy stan wody w rzekach. Zanieczyszczenie wód bieżących przez mieszkańców.

Wody stojące. Jeziora, stawy, sadzawki. Własności fizyczne i chemiczne tych wód.

VII. Drogi publiczne. Stan dróg i ich wpływ na zdrowie. Ulice i chodniki Powierzchnia ulic i chodników. Liczba ulic różnego rodzaju (głównych, podrzędnych i przejść (pasaży). Kierunek i przecinanie się ulic. Długość i szerokość (największa, najmniejsza, średnia), spadek ulic. Kształt dróg bitych (*chaussée*)

(płaski. wypukły, wklęsły). Pokrycie ulic (bruki, makadam, asfalt, cement).

VIII. Domy i mieszkania prywatne. Liczba domów. Ile wynosi powierzchnia zabudowana? Rozkład domów według piętr i według pojedynczych dzielnic. Ogólny pogląd na budowę domów i chat. Położenie domów. Urządzenie wychodków. Liczba domów bez wychodków. Wymiary i rozkład wewnetrzny mieszkań. Sposób przewietrzania, ogrzewania i oświetlania. Przedmioty jakie zawierają. Sposoby zbierania i usuwania nieczystości. Oczyszczanie mieszkań. Uwagi lekarskie.

IX. Powierzchnia wolna (aeracyjna). Ile wynosi? Ulice drzewami obsadzone (bulwary). Spacery (skwery, ogrody, place). Spacery środkowe (wśród miasta) i odśrodkowe (poza miastem położone). Środki powiększania spacerów. Stosunek powierzchni zabudowanéj do powierzchni wolnéj (aeracyjnéj).

X. Mieszkania i budynki publiczne pod względem higienicznym. Kościoły. Klasztory. Szkoły. Koszary. Więzienia. Teatra. Sale zabaw. Mieszkania dla robotników. Łaźnie. Kąpiele. Pralnie publiczne. Targowiska. Rzeźnie. Cmentarze (położenie, spadek, plantacye, drenowanie, oczyszczanie). Zakłady przemysłowe dla zdrowia szkodliwe. Fabryki ich rodzaj z krótkim opisem sposobów fabrykacyi i wpływu na zdrowie robotników.

XI. Ścieki (rynsztoki) i steki (kanały). Gnojowiska. Kanalizacya (zupełna, niezupełna). Długość, szerokość i wysokość, kształt, spadek, sposób budowania kanałów. Otwory steków i zlewy. Sposób połączenia wychodków z kanałami. Uzdrowotnienie (*assainissement*) kanałów (wentylacya, desinfekcya, wypłukiwanie wodą, czyszczenie steków). Zużytkowanie nieczystości w rolnictwie. Gnojowiska. Nawozy.

Uwaga. W miastach opis szczegółowych dzielnic według powyższego wzoru.

Dział trzeci.

Atmosfera.

I. Ruch powietrza. Warunki sprzyjające lub utrudniające ruch powietrza. Okoliczności wpływające na zmianę kierunku i szybkości panujących wiatrów. Anemometria rozmaitych miejsc pewnéj osady i w rozmaitych porach roku.

II. Skład chemiczny powietrza. Stosunek tlenu, kwasu węglowego, istot organicznych w rozmaitych ulicach i dzielnicach.

III. Pyły atmosferyczne. Pyły mineralne. Dymy. Pyły organiczne. Zarodki.

IV. Skażenie powietrza (zapowietrzenie). Wyziewy i wonie smrodliwe. Wyziewy pochodzące z nieczystego utrzymania dróg, źle urządzonych wychodków, ścieków, steków i t. d. Wyziewy bagniste i ich skutki. Sadzawki do moczenia konopi. Wyziewy pary i dymy z zakładów przemysłowych (kwaśne, amoniakalne, siarkawe i zgniłe). Zapachy.

V. Stan hygrometryczny powietrza. Poszukiwania porównawcze nad wilgotnością powietrza miejscowości i okolic sąsiednich. Wilgotność powietrza w rozmaitych dzielnicach i ulicach.

VI. Ciepłota atmosferyczna. Porównanie ciepłoty powietrza w pewnéj miejscowości z ciepłotą okolic sąsiednich w rozmaitych porach roku. Termometria porównawcza rozmaitych dzielnic i ulic.

VII. Światło i ozon. Natężenie światła. Spostrzeżenie aktinometryczne i ozonometryczne.

Dział czwarty.

Żywność i woda do picia.

I. Żywność. Produkta roślinne i zwierzęce. Sposób przyrządzania pokarmów. Przyprawy. Napoje wyskokowe. Statystyka cen i spożycia (konsumcyi). Fałszowanie pokarmów i napojów najczęściej napotykane. Wpływ na zdrowie. Sposoby wykrycia zafałszowań

używane przez miejscowych mieszkańców. Uwagi lekarskie tyczące się tego przedmiotu.

II. Woda do picia. Źródła wody do picia (studnie, cysterny, zdroje, rzeki). Liczba i stan studni. Ilość wody przypadająca na jednego mieszkańca. Własności fizyczne i skład chemiczny wody do picia. Oczyszczanie wody. Rozkład wód publicznych w pojedynczych dzielnicach. Liczba domów posiadających studnie i wodociągi.

Dział piąty.

Utrzymanie porządku, czystości i bezpieczeństwa życia.

I. Zamiatanie i wywózka śmieci. Sposoby używane. Miejsca do składania tychże.

II. Wywózka błota i śniegu.

III. Skrapianie ulic.

IV. Wychodki i moczowiska publiczne.

V. Oczyszczanie w ogólności. Odwanianie i odtruwanie (desinfekcya).

VI. Oświetlanie publiczne.

VII. Ruch w mieście. Sposoby ułatwiające ruch. Rękojmie bezpieczeństwa.

Dział szósty.

Ludność.

I. Ludność w ogóle według rozmaitych spisów ludności. Gęstość zaludnienia (nagromadzenia mieszkańców) osady, każdej dzielnicy, ulicy i domu.

II. Przyrost i ubytek ludności. Ogólne wskazówki i przyczyny tychże.

III. Rozkład ludności według dzielnic, płci wieku, wyznań, stanu cywilnego, zajęcia.

IV. Płodność i ruch ludności. Statystyka małżeństw i porodów. Stosunek urodzin i skonów.

V. Odzież w rozmaitych porach roku i rozmaitych części ciała. Pościel.

VI. Pielęgnowanie ciała. Czystość ciała. Kąpiele. Gimnastyka. Sen i czuwanie. Praca i odpoczynek.

VII. Fizyczne wychowanie dzieci

VIII. Statystyka przestępstw i zbrodni i przyczyny takowych. Samobójstwa.

IX. Dobrobyt i stopień cywilizacyi. Dowody statystyczne.

X. Ruch wojska w pewnéj osadzie. Stan zdrowia wojska i wpływ tegoż na zdrowie mieszkańców.

Dział siódmy.

Choroby i śmiertelność.

A. Choroby (Patologia miejscowa).

I. Choroby pojedyncze (sporadyczne). Rodzaj. Częstość pojawiania się. Rozkład tychże według miesięcy, pór roku i dzielnic.

II. Choroby namiejscowe (endemiczne).

III. Choroby nagminne (epidemiczne). Epidemie porowe. czasowe regularne. Epidemie przypadkowe, czasowe przelotne. Ich bieg. Ogniska miejscowe t. j. usadowianie się epidemii w pewnych dzielnicach, ulicach lub domach. Naturalna ochrona (*immunitas*). Środki ochronne.

Uwaga. Przy opisie chorób należy podać cechy i odmiany szczególne zależne od wpływów miejscowych. Miejscowe przyczyny. Najskuteczniejsze sposoby leczenia w pewnéj miejscowości. Środki lekarskie przez lud używane.

IV. Przesądy lekarskie ludu.

B. Śmiertelność.

I. Śmiertelność bezwzględna w ciągu roku, miesięcy i pór roku w rozmaitych dzielnicach.

II. Śmiertelność względna w rozmaitych dzielnicach. ulicach i domach.

III. Rozkład śmiertelności według płci wieku, stanu cywilnego, wyznań, warunków społecznych (zamożności).

IV. Śmiertelność według przyczyn śmierci.

V. Śmiertelność w skutek epidemii.

Dział ósmy.

Służba zdrowia i urządzenia higieny publicznéj.

I. Władze publicznego zdrowia. Urzędnicy zdrowia i ich zakres działania. Nadzór policyjno-lekarski. Szczepienie ospy ,ochronnéj.

II. Pomoc lekarska. Środki ratunku w nagłych przypadkach. Szpitale, domy obłąkanych i podrzutków. Zakłady dobroczynne i przytuliska. Wykazanie niedostatków zakładów lekarskich i sposobów zaradzenia im. Prywatna pomoc lekarska. Apteki.

III Nierząd i pijaństwo. Nadzór i środki zaradcze.

IV. Niedostatki urządzeń zdrowotnych i środki zaradcze.

Wreszcie opisy topograficzno-lekarskie mają obejmować ogólne wnioski co do zdrowości (*salubritas*) pewnego miejsca, co do miejscowych wpływów szkodliwie działających na zdrowie ludności, jak również co do użycia możebnych środków higienicznych w celu polepszenia zdrowia powszechnego w pewnéj miejscowości.

Uwaga. Program ten jest wzorem dla badań topograficzno-lekarskich. Z różnorodności przedmiotów, objętych w tym programie, wynika, że trudno żądać od lekarzy, zwłaszcza na prowincyi zamieszkałych, odpowiedzi na wszystkie punkta. Bądź co bądź należy dążyć do zupełnych opisów topograficzno-lekarskich. Biura statystyczne i rady zdrowia stać się mogą w przyszłości źródłem nader pouczających wiadomości do zbadania miejscowych warunków higienicznych i przezto umożliwić zupełne opisy topograficzno-lekarskie Jeżeli takie opisy są niemożebne, to współpracownik według możności, swych zdolności, upodobania w tym lub owym przedmiocie może zebrać i opracować przystępne dla niego materyały, do jednego z powyższych działów należące, przyczem ma pamiętać, aby opisy i spostrzeżenia były rzetelne, przedewszystkiem zaś ma unikać wszelkich domysłów. Z drugiéj znów strony program powyższy, mimo swej obszerności, nie zawiera wielu szczegółów i właściwości stanu zdrowia mieszkańców pewnéj osady, których niepodobna przewidzieć, a na które współpracownik winien zwracać uwagę.

Dr Bolesław Lutostański.